

Nespokojení (ne)demokraté? Analýza politické nespokojenosti v české společnosti¹

Kateřina Zymová²

Katedra politologie a evropských studií, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci

Dissatisfied (Non)Democrats? An Analysis of Political Dissatisfaction in Czech Society. The article focuses on feelings of political dissatisfaction in Czech society. In the context of widespread citizens disaffection in countries around the world, different explanations about its sources and possible consequences for democracies have appeared. Hence, some studies have pointed out that there may be different types of dissatisfaction that should be analyzed separately. Based on this assumption, five types of attitudes are identified in Czech society which are called *satisfied*, *distrustful*, *apathetic*, *estranged*, and *disenchanted*. The analysis of characteristics related to those attitudes suggests that compared to satisfied one, others may be characterized by lower willingness to participate in politics or lower levels of democratic support. This is especially important to consider when we look for possible solution of dissatisfaction for example in expanding opportunities for political participation. Sociológia 2021, Vol. 53 (No. 4: 400-419) <https://doi.org/10.31577/sociologia.2021.53.4.15>

Key words: *Political support; political dissatisfaction; Czech society*

Úvod

Čelí současné liberální demokracie tlaku, či jsou dokonce v ohrožení? To je otázka, kterou si na pozadí probíhajících změn klademe stále častěji. V demokratických zemích po celém světě totiž pozorujeme výrazné negativní naladění vůči politice. Občané jsou skeptičtí vůči politikům a nespokojení s výkonem politických institucí. Souběžně narůstá popularita nových politických subjektů, které z napětí veřejnosti umí těžit. S tím, jak se podobné síly dostávají k moci, už napadání klíčových záruk demokratických systémů nepředstavuje pouze způsob, jakým zaujmout nespokojené voliče, ale přelévá se do výkonu politiky. Podle některých je situace natolik mimořádná, že v podstatě otrásá předpokladem stability demokracií. V souvislosti s tím se ptají, zda dokonce nejsme svědky něčeho, co lze označit jako „demokratickou dekonsolidaci“ (Foa – Mounk 2016; Mounk 2018) či „vyprazdňování“ nebo „úpadek“ demokracie (Greskovits 2015).

S ohledem na probíhající změny se téma společenských postojů k politice znovu dostává do popředí zájmu. V reakci na rostoucí skepsi občanů přitom vznikla celá řada studií, jejichž autoři se soustředili zejména na vyzdvižení

¹ Článek vznikl v rámci výzkumného projektu IGA (IGA_FF_2020_009) „Nacionalismus, populismus a fenomén politické nespokojenosti v pojetí elit a občanů“.

² Korešpondencia: Mgr. Kateřina Zymová, Katedra politologie a evropských studií, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci, Křížkovského 12, 779 00 Olomouc, Česká republika. E-mail: katerina.zymova01@upol.cz

možných pozitivních dopadů těchto změn. Nárůst politické nespokojenosti v nich byl vysvětlován jako odraz rostoucí vzdělanosti a kritičnosti občanů s většími požadavky na politické představitele, kteří však na ně nedokážou adekvátně reagovat, což vytváří propast mezi tím, co občané požadují, a tím, co dostávají. Jelikož se nezdá, že by zároveň docházelo k hlubším proměnám vztahu občanů vůči politickým institucím jako takovým nebo demokratickému systému, nejsou negativní pocity k politice autory daných studií chápány jako potenciální ohrožení pro demokratické systémy, naopak podle nich mohou představovat tlak na vylepšení jejich fungování (Klingemann 1999; Norris 1999, 2011; Dalton 2004, Dalton – Welzel 2014).

Oproti podobně optimistickým výhledům se však vymezili jiní autoři, kteří například v prostředí zemí s kratší demokratickou zkušeností poukázali na to, že narůstající nespokojenost nemusí odrážet rostoucí kritičnost vzdělanějších občanů usilujících o větší zodpovědnost politiků a další možnosti vlastního zapojení do politiky, ale naopak se může jednat o znamení deziluze, přičemž dopady takové nespokojenosti patrně budou úplně jiné (Catterberg – Moreno 2005; Doorenspleet 2012). Na to, že se potýkáme spíše se smíšenými pocity veřejnosti, kterým bychom se měli důkladněji věnovat, bylo poukázáno rovněž v rámci etablovaných demokracií (Stoker 2017). Nesoulad závěrů studií na dané téma následně vedl některé další autory k předpokladu existence více druhů nespokojenosti, které se liší v tom, co je živí, stejně jako v předpokládaných důsledcích pro demokratický systém (Webb 2013; Christensen 2015, 2016).

Přestože se myšlenka rozlišování různých druhů politické nespokojenosti může jevit důležitá a v kontextu aktuálního vývoje poměrně intuitivní, v odborné literatuře zatím důkladněji reflektována není. Tento článek se proto zaměřuje na nalezení a popis odlišných druhů politické nespokojenosti, konkrétně v české společnosti. Na základě předpokladu vícedimenzionality politické nespokojenosti si článek v první části klade za cíl identifikovat skupiny s různými kombinacemi orientací v těchto dimenzích. Další část článku se následně pokouší zjistit, s jakými charakteristikami jedinců se dané postoje pojí. Konkrétně je sledován efekt některých základních sociodemografických charakteristik, dalších postojových proměnných či úrovně politických znalostí. Pochopení rozdílů mezi skupinami se totiž zdá být zásadní nejen tehdy, chceme-li usuzovat na možné důsledky samotných postojů, ale rovněž v rámci hodnocení dopadů navrhovaných řešení nepříznivé situace například formou většího zapojování občanů do politiky (Cain et al. 2003; Zittel – Fuchs 2007).

Výhodou analýzy postojů občanů k politice v jedné zemi je možnost zhodnocení zjištění v kontextu politické situace dané země. Zaměření konkrétně na českou společnost navíc může prohloubit naše chápání společenských postojů k politice v jedné ze zemí v prostoru postkomunistické Evropy, v níž se po

pádu komunismu sice podařilo vybudovat demokratické instituce, avšak která se nyní podobně jako mnoho dalších zemí v regionu potýká s určitými známkami demokratického úpadku, vysvětlovanými stále neodpovídajícím sociokulturním prostředím (Ágh 2016; Linek et al. 2017; Guasti – Mansfeldová 2018).

Identifikace typů postojů

Ačkoliv se s termínem politická nespokojenost můžeme setkávat poměrně často, není v literatuře jasně vymezen. Shoda navíc nepanuje ani na tom, co podobné pocity vůči politice vysvětluje a jaké mohou být jejich důsledky. Celá řada studií, které vznikaly v reakci na prohlubující se skepsi občanů vůči politice v západních demokraciích, došla k závěru, že probíhající změny nepředstavují problém, protože zároveň nedochází k erozi hlubších postojů k politickému systému samotnému. Rostoucí nespokojenost občanů s politikou začala být chápána jako odraz rostoucí kritičnosti vzdělanějších občanů s většími požadavky na politické elity i vlastní zapojení a jako taková mohla představovat potenciál pro vylepšení fungování stávajících demokracií spíše než hrozbu pro jejich přežití (Inglehart 1971, 1977; Klingemann 1999; Norris 1999, 2011; Dalton 2004; Dalton – Welzel 2014).

Na druhou stranu však vznikají studie, které se vůči podobným závěrům vymezují. Například na základě analýzy postojů amerických občanů bylo poukázáno na to, že lidé neusilují o větší zapojení do politiky, protože ji vlastně nemají rádi, a to, co se tváří jako snaha o větší vliv na rozhodování, je spíše snahou, ať přístup k němu není zneužíván politiky (Hibbing – Theiss-Morse 2002). V kontextu rozvíjejících se demokracií někteří autoři rovněž naznačili, že nespokojenost nemusí být známkou rostoucí uvědomělé kritičnosti občanů usilujících o větší možnost podílet se na politice, ale že se naopak může jednat o znamení rozčarování z fungování nového systému s tím, že dopady takové nespokojenosti zřejmě mohou být úplně jiné (Catterberg – Moreno 2005; Doorespleet 2012).

Právě rozcházející se závěry dosavadních studií podle některých dalších vědců implikují existenci odlišných druhů politické nespokojenosti (Webb 2013; Christensen 2015, 2016). Rozlišování různých druhů nespokojenosti se přitom vzhledem k předpokladům lišících se důsledků zdá být klíčové. Dá se totiž očekávat, že se různé skupiny budou odlišovat nejen v míře demokratické podpory, ale také třeba ve svém chování. V této souvislosti bylo poukázáno například na to, že zatímco se některý z typů politické nespokojenosti pojí s neúčastí u voleb, jiný může vést k podpoře populistických subjektů (Allen 2017).

Totéž navíc platí, uvážíme-li navrhovaná řešení stávající situace. Na základě zjištění první skupiny autorů by řešení vysoké míry politické nespokojenosti mohlo spočívat v rozšíření možností občanů participovat na procesu utváření

politiky. Pokud jsou však lidé spíše zklamaní či znechucení, další možnosti participace problém řešit nemusí. V takovém případě by důsledkem naopak mohla být spíše hlubší rezignace, v jiných případech by širší možnosti zapojování dokonce mohly poskytnout prostor pro utvrzení negativních postojů.

Vymezení dimenzí

Na pozadí odlišných úvah týkajících se politické nespokojenosti v demokratických systémech, jejich dopadů a návrhů případných řešení se proto zdá být relevantní pojmát politickou nespokojenost jako vícedimenzionální koncept. Vymezením dimenzí nespokojenosti a následnou analýzou lze identifikovat odlišné skupiny, které se vyznačují různými kombinacemi orientací v těchto dimenzích. Odpovídají tak různým druhům postojů, jejichž zohlednění může významně prohloubit naše chápání příčin a dopadů politické nespokojenosti.

Přestože je myšlenka více dimenzí politické nespokojenosti v některých studiích naznačována (Torcal – Montero 2006; Geissel 2008), samotnému výzkumu zatím větší pozornost věnována nebyla. Výjimku v tomto ohledu představuje výzkum H. S. Christensena (2015, 2016), v němž se soustředil na analýzu odlišných druhů nespokojenosti v evropských zemích. Vymezení dimenzí politické nespokojenosti a indikátorů v tomto článku z Christensenova určení dimenzí vychází, avšak mírně je rozvíjí.

Za první dimenzi politické nespokojenosti v širším smyslu lze považovat podporu politických autorit. Obecně se jedná o určitou orientaci vůči politickým autoritám a širěji institucím a jejich fungování. Za indikátory této dimenze Christensen považuje *důvěru v politické instituce* a *spokojenost s fungováním demokracie*. V rámci analýzy s těmito dvěma proměnnými následně pracuje odděleně, což je v souladu s postupem dalších studií, které se tématem zabývaly a v nichž byla institucionální důvěra a spokojenost s fungováním demokracie zkoumány samostatně (Norris 1999; Dalton 2004). Toto oddělení, i když v původním vymezení po teoretické stránce opomíjené, je poměrně důležité, neboť prakticky připouští i možnost odlišení mezi nimi.

Druhá Christensenova dimenze politické nespokojenosti spíše než v pohledu na politické instituce a jejich fungování spočívá v pohledu na vlastní možnosti se na politice podílet, respektive v tom, nakolik člověk vnímá, že je mu umožněno se na politice podílet. Jedná se zejména o přesvědčení vlastní schopnosti ovlivňovat politiku, které bývá označováno jako *vnitřní politická efektivita*, a zároveň je důraz kladen na určitou osobní potřebu politické záležitosti sledovat, tedy na *zájem o politiku*. Tato úvaha přitom navazuje na studie, které zmiňovaly, že klíčovým faktorem narůstající skepse vůči politice ani tak není nedůvěra vůči politickým institucím či politikům samotným, jako spíše ztráta důvěry ve vlastní možnosti se na politice podílet (Stoker 2006). Přestože se v tomto ohledu zdá být responzivita institucí poměrně důležitá (Torcal – Montero

2006), sledované indikátory se jí dotýkají pouze částečně, neboť zachycují zejména osobní zaujetí a vnímanou kompetenci se na politice podílet. Může proto být relevantní zvážit rozšíření analýzy o dimenzi *vnější politické efektivity*, která spočívá v pocitu vlivu na politiku jako výsledku zodpovědnosti politiků, tedy jinak řečeno jde o přesvědčení, že snahy o ovlivnění politiky v politice naleznou odezvu (Balch 1974; Craig et al. 1990).

Shluková analýza

Technikou, která se za účelem klasifikace případů v datovém souboru na základě zvolených proměnných zdá být vhodná, je shluková analýza. Shluková analýza sdružuje případy tak, aby si v rámci dané skupiny byly co nejpodobnější a zároveň se co nejvíce lišily od případů v jiných skupinách (Everitt et al. 2011). Způsobů, jakými můžeme utvářet shluky, existuje mnoho. Shluková analýza proto nepředstavuje jedinou proceduru, ale slouží spíše k označení množství procedur, o jejichž použití rozhodujeme na základě dat, s nimiž pracujeme. Jelikož je v tomto případě analyzováno větší množství případů, je využita metoda dvoustupňového shlukování. Tato metoda postupuje ve dvou krocích, kdy nejdřív vytváří pre-shluky, které v dalším kroku shlukuje za použití algoritmů hierarchického seskupování (Norušis 2012).

Shluková analýza je technikou explorační, což s sebou nese jistá úskalí. Předně neumožňuje určit, zda byly proměnné, podle nichž jsou případy shlukovány, zvoleny vhodně. Zároveň je její řešení poměrně volné a rozhodnutí, kolik skupin v daném případě představuje optimální řešení, nakonec leží především v rukou samotného výzkumníka. V tomto případě vymezení dimenzí vychází z předchozích studií na dané téma. Vhodnost provedení je posuzována pomocí hodnoty obrysového koeficientu, zhodnocena je rovněž důležitost proměnných, a především smysluplnost řešení s ohledem na charakteristiky shluků a jejich srovnání.

Pro analýzu jsou využita data ze šetření veřejného mínění realizovaného Centrem pro výzkum veřejného mínění (CVVM) v průběhu října 2018. Jedná se o poměrně unikátní datový soubor získaný z šetření provedeného v návaznosti na volby do zastupitelstev obcí v České republice, který obsahuje řadu proměnných měřících pocity občanů vůči politice. Takto obsáhlý datový soubor umožňuje nejen identifikovat druhy politické nespokojenosti, ale rovněž v další části analýzy sledovat, s jakými charakteristikami jedinců se pojí.

Různé skupiny případů jsou určeny pomocí měření orientací v pěti dimenzích, jak byly vymezeny v předchozí části. V případech, kdy je z více proměnných sestavován index, je prezentována hodnota koeficientu Cronbachovo *alfa*. Položky jsou v procesu tvorby indexů překódovány tak, aby vyšší hodnota značila vyšší přítomnost daného jevu. Indexy jsou tvořeny zprůměrováním odpovědí na položky a následně jsou převedeny na z-skóry, což znamená, že je

jejich průměr roven 0 a směrodatná odchylka 1. Tento krok je nezbytný z důvodu zajištění srovnatelnosti škál v rámci shlukové analýzy.

První proměnnou je *důvěra v politice instituce*. Index důvěry v politické instituce je sestaven ze tří otázek, v nichž respondenti určovali, nakolik důvěřují vládě, poslanecké sněmovně a senátu (*alfa* = 0,77). *Spokojenost s fungováním demokracie* je měřena pomocí otázky dotazující se respondentů na jejich celkovou spokojenost s fungováním demokracie v zemi. *Zájem o politiku* je měřen zkombinováním běžně používané otázky zjišťující, jak moc se respondent zajímá o politiku, s důrazem na to, jak pozorně ji sleduje v médiích. Za účelem operacionalizace *vnitřní politické efektivity* je zkombinováno několik tvrzení³ týkajících se vlastní schopnosti porozumět politice a podílet se na ní (*alfa* = 0,84). Nakonec *vnější politická efektivita* je měřena pomocí reakcí respondentů na soubor výroků⁴ ohledně odezvy ze strany politiků a politických institucí na jejich snahy o ovlivnění politiky (*alfa* = 0,82).

Výsledky shlukové analýzy – pět skupin

Na základě výsledků shlukové analýzy je rozhodnuto o pětiskupinovém řešení. Znamená to, že se podařilo identifikovat pět skupin vyznačujících se odlišnými kombinacemi hodnot v jednotlivých dimenzích, které jsou dále označeny jako skupiny *spokojených*, *nedůvěřivých*, *apatických*, *odcizených* a *rozčarovaných*. Základní údaje o skupinách včetně rozdílů v průměrech zobrazuje tabulka č. 1. Rozdíly v průměrných hodnotách jsou rovněž vyneseny do grafu č. 1⁵.

První skupinu představují *spokojení*. Tato skupina nejenže má kladné hodnoty ve všech sledovaných oblastech, ale rovněž ve všech případech s výjimkou spokojenosti s fungováním demokracie dosahuje hodnot nejvyšších (vyšší průměrnou hodnotu v případě spokojenosti s fungováním demokracie vykazuje pouze skupina apatických, avšak rozdíl mezi nimi je zanedbatelný). Vyznačuje se tak nadprůměrnou úrovní důvěry politickým institucím, spokojenosti s fungováním demokracie, zájmu o politiku a přesvědčení, že je možné politiku ovlivňovat, ať už s ohledem na vlastní schopnosti, tak na základě vnímané reakce ze strany politiků. Do skupiny spokojených spadá necelá pětina respondentů (18,6 %) a pro další analýzu představuje skupinu referenční.

³ Přesné znění výroků: „Jsem schopný být aktivní ve skupině zabývající se politickými otázkami.“; „Jsem schopný podílet se na politice.“; „Byl bych stejně úspěšný ve veřejné funkci jako jiní lidé.“; „Dobře rozumím politickým problémům naší země.“; „Jsem dostatečně kvalifikovaný k účasti v politice.“

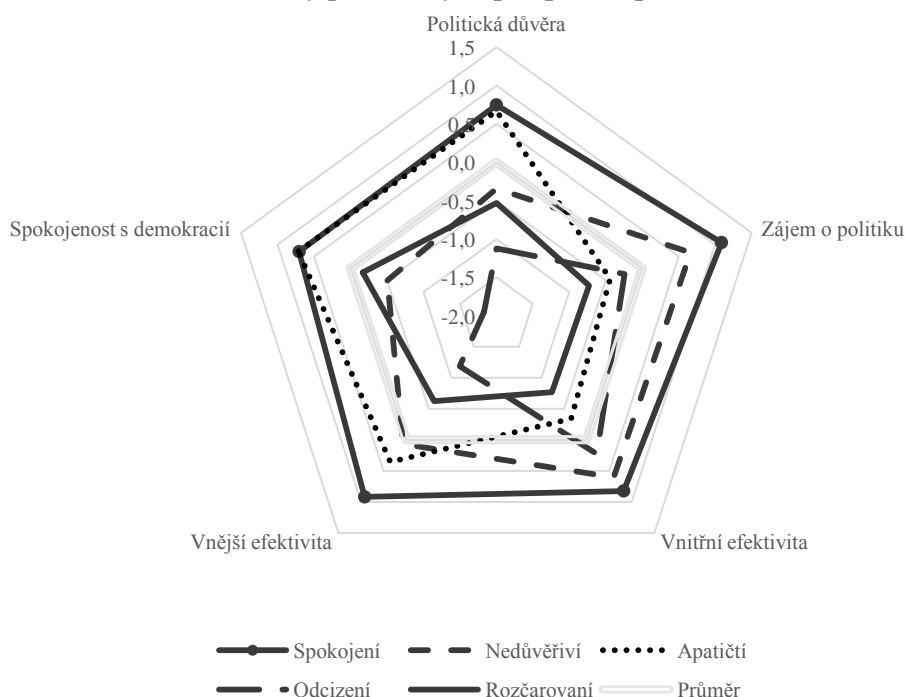
⁴ Přesné znění výroků: „Politický systém umožňuje mít vliv na politiku.“; „Politici se o lidi nezajímají.“; „Politikům lze důvěřovat.“; „Hlavním problémem jsou politici.“; „Politici se starají jen o zájmy bohatých a mocných.“; „Zvolení do veřejných úřadů rychle ztrácejí kontakt s občany.“; „Politiky zajímá jen zisk hlasů, nikoliv názory.“; „Vláda se nezajímá o to, co si myslí lidé jako já.“

⁵ Do tabulky i grafu jsou konkrétně vyneseny průměrné hodnoty standardizovaných proměnných, což má dopady na interpretaci rozdílů. Pokud některá skupina vykazuje kladnou hodnotu, znamená to, že je s ohledem na sledovanou proměnnou nadprůměrná (neboť průměr je roven 0), avšak taková hodnota nevypovídá o přítomnosti sledovaného jevu. Prezentované hodnoty nám tak neumožňují říct, že by se jednalo o skupinu vyjadřující důvěru, ale indikují pouze to, že se jedná o skupinu, která je v porovnání s ostatními v tomto ohledu nadprůměrná.

Tabulka č. 1: Průměrné hodnoty proměnných pro pět skupin

Skupiny	Politická důvěra	Spokojenost s demokracií	Zájem o politiku	Vnitřní efektivita	Vnější efektivita
Spokojení (18,6 %)	0,75	0,70	1,09	0,82	0,92
Nedůvěřiví (19,4 %)	-0,34	-0,51	0,66	0,60	0,07
Apatičtí (26,2 %)	0,67	0,72	-0,44	-0,34	0,36
Odcizení (9,6 %)	-1,12	-1,83	-0,24	0,23	-1,18
Rozčarování (26,3 %)	-0,53	-0,17	-0,73	-0,77	-0,62

Graf č. 1: Průměrné hodnoty proměnných pro pět skupin

Zbylé čtyři skupiny u zvolených proměnných kombinují některé záporné hodnoty. První takovou skupinou jsou *nedůvěřiví*, do níž rovněž spadá asi pětina respondentů (19,4 %). Jedná se o skupinu charakteristickou nadprůměrným zájmem o politiku a pocitem vnitřní efektivity vůči ní, avšak skupinu s nižší mírou důvěry vůči politickým institucím a spokojenosti s fungováním demokracie. Skladbou charakteristik tak nedůvěřiví patrně nejvíc odpovídají představě o kritických občanech, jejichž potenciální přínos pro demokracii byl v literatuře vyzdvihován (Klingemann 1999; Norris 1999; Dalton 2004). Poli-

tickou nedůvěru totiž doplňuje nadprůměrný zájem a pocit schopnosti se na politice podílet, tedy zřejmě neodráží znechucení z politiky či ztrátu iluzí.

Téměř obrácenou kombinaci orientací vykazuje skupina *apatických*. Na rozdíl od nedůvěřivých se apatičtí vyznačují nadprůměrnou důvěrou v politiku a spokojeností s fungováním demokracie, avšak jejich zájem o politiku a pocit vnitřní kompetence vůči ní je podprůměrný. Přestože se pozitivní orientace této skupiny alespoň v oblastech politické důvěry a vnější politické efektivity mohou jevit jako pozitivní, je nutné zdůraznit, že co se zájmu a vnímané vlastní kompetence vůči politice týče, jedná se o skupinu podprůměrnou. Zájem o politiku jako takový přitom lze považovat za velmi důležitou charakteristiku (Mair 2013). Pokud jsou lidé vůči politice lhostejní, nevěnují jí pozornost a nezískávají si informace, mohou být potenciálně náchylní vůči nejrůznějším problematickým návrhům, jejichž důsledků si nemusí být plně vědomi (Torcal – Montero 2006: 341-342). Skupina apatických navíc patří mezi nejpočetnější, neboť sdružuje více než čtvrtinu respondentů (26,2 %).

Další skupina, která je označena termínem *odcizení*, vyniká poměrně zvláštní kombinací orientací. Jedná se o skupinu s vůbec nejnižšími hodnotami v oblastech politické důvěry a vnější politické efektivity, nicméně co se pocitu vnitřní efektivity týče, dosahuje nadprůměrné hodnoty. Jinak řečeno jsou to lidé, kteří nedůvěřují politikům, nejsou spokojeni s fungováním demokracie a necítí, že by politika reagovala na jejich požadavky, avšak v porovnání s ostatními oplývají silnějším přesvědčením, že politice rozumí a jsou schopni se na ní podílet. Nadprůměrná vnitřní efektivita je v případě odcizených kombinována s podprůměrným zájmem o politiku, což je důležité s ohledem na odlišení od ostatních kategorií.

Poslední skupinu tvoří *rozčarování*, kteří se vyznačují zápornými hodnotami ve všech sledovaných oblastech, tedy je pro ně charakteristická podprůměrná důvěra v politické instituce, spokojenost s fungováním demokracie, zájem o politiku a podprůměrná úroveň vnitřní i vnější efektivity vůči ní. Jelikož tato skupina zahrnuje více než čtvrtinu respondentů (26,3 %), představuje spolu s apatickými druhou nejpočetnější skupinu. Jedná se přitom o skupinu teoreticky vůbec nejhorší (Christensen 2016), neboť zahrnuje občany, kteří nejenže nemají politiku rádi, ale ani nemají zájem se na ní podílet a nevěří, že by to mělo cenu.

Analýza charakteristik skupin

První část článku vyzdvihla význam odlišování různých druhů politické nespokojenosti. Byly vymezeny dimenze nespokojenosti a následně provedena shluková analýza s cílem identifikovat skupiny vyznačující se různými kombinacemi orientací v těchto dimenzích. Na základě výsledků shlukové analýzy došlo k oddělení pěti skupin. Kromě skupiny spokojených, do níž spadá necelá

pětina respondentů a která se vyznačuje spíše pozitivními orientacemi ve všech dimenzích, byly určeny další čtyři skupiny kombinující některé negativní orientace, konkrétně skupina nedůvěřivých, apatických, odcizených a rozčarovaných.

Druhá polovina textu se pokusí osvětlit, jaké charakteristiky se s danými postoji pojí. Smyslem této části konkrétně je nastínit základní vztahy mezi celou řadou teoreticky relevantních proměnných⁶ a identifikovanými druhy postojů. Na tomto místě je nutné podotknout, že analýza dat z observační studie a průřezového šetření neumožňuje určovat kauzalitu. Sledovány tak jsou proměnné, u nichž je směr vztahu zřejmý společně s proměnnými, jejichž vztah s nespokojeností může být obousměrný. Před samotným provedením analýzy je proto věnována pozornost přiblížení možnému působení těchto proměnných. Výsledky analýzy jsou následně chápány pouze ve smyslu asociací bez snahy o prokázání kauzality. Vzhledem k explorační povaze článku je však i tento základní vhlad velmi cenný, neboť může demonstrovat, že mohou být různé typy postojů spjaty s různými charakteristikami jedinců a podobně implikace pro demokratický systém patrně mohou být rozlišné.

Výběr proměnných

První sadou sledovaných proměnných jsou sociodemografické proměnné, konkrétně pohlaví, věk, nejvyšší dosažené vzdělání a velikost obce, v níž respondent žije. Jedná se o soubor běžně zkoumaných vysvětlujících proměnných. Obecně bývá předpokládáno, že jsou s vyšším vzděláním (či širěji socioekonomickým statutem, jehož je vzdělání indikátorem) asociovány spíše pozitivní orientace vůči politice, tedy i nižší úroveň nespokojenosti s politikou (Catterberg – Moreno 2005: 43). Na druhou stranu je to však právě vyšší vzdělání, které bývá spojováno s růstem nespokojenosti vůči politickým autoritám (Norris 1999; Dalton 2000, 2004). Vysvětlení spočívá v tom, že se s růstem vzdělanosti navyšují zdroje a informovanost o politice, což vede k tomu, že lidé zaujmají kritičtější postoje k autoritám a jsou aktivnější v jejich prosazování. Zahrnuta je navíc i proměnná politických znalostí. Vzhledem k předpokládané souvislosti se vzděláním její působení patrně může být obdobné.

Kromě toho je sledováno rovněž hodnocení vlastní životní úrovně a ekonomické situace státu. Oba tyto faktory jsou v odborné literatuře označovány za potenciální zdroje politické nespokojenosti. Lidé, kteří mají ekonomické problémy a necítí, že se jim dobře vede, mohou vinit vládu z toho, že jejich problémy neřeší. V důsledku tak frustrace ze špatné životní úrovně může vyústit ve frustraci vůči politice (Norris – Inglehart 2019: 164-167). Přestože by v tomto případě (podobně jako u některých dříve zmíněných proměnných)

⁶ Popis způsobu měření proměnných včetně popisné statistiky je k dispozici v příloze.

působení mohlo jít v obou směrech, není snadné hledat kauzální mechanismus, který podobný vztah vysvětlí.

Směr působení je však méně zřejmý u dalších proměnných, které se týkají politické participace nebo populistických tendencí a podpory demokracie. Vztah mezi pocity politické nespokojenosti a participací na politice je v odborné literatuře poměrně rozsáhle diskutován. V souvislosti s proměnou společenských postojů k politice a s růstem politické nespokojenosti mnohé studie hovoří právě o změnách v povaze politické participace, kdy je pozorován především pokles v oblasti tradičních aktivit včetně volební účasti, narůstá ale provádění odlišného typu aktivit zaměřených spíše na zpochybňování politiků (Inglehart 1971, 1977; Dalton 2000). Z toho důvodu může být zajímavé zahrnout jak proměnnou sledující vztah k volební participaci, a sice ochotu účastnit se parlamentních voleb, tak proměnnou zachycující nevolební participaci, konkrétně účast na legální demonstraci v posledním roce.

Související otázkou je vztah politické nespokojenosti a podpory populismu či sdílení populistických myšlenek. Politická nespokojenost je totiž považována za součást vysvětlení podpory populistických lídrů a stran (Allen 2017). To asi není překvapením vzhledem k tomu, že vymezení se vůči politikům představuje jeden z hlavních pilířů populistické rétoriky (Geurkink et al. 2020). V tomto smyslu dané postoje, tedy sdílení populistických myšlenek a politická nespokojenost, mohou být do jisté míry zaměnitelné a navzájem se posilující. Důležitou otázkou představuje i vztah politické nespokojenosti a hlubší podpory demokracie. Přestože obecně platí, že by dané postoje příliš korelovány být neměly, bývá poukazováno na to, že se to může stát. Vysvětlení spočívá v tom, že je-li skepse vůči politice dlouhodobá, může postupně erodovat hlubší přesvědčení o oprávněnosti celého demokratického systému (Easton 1975). Třebaže je v tomto pojetí nespokojenost chápána spíše v pozici příčiny, podobně jako u dříve zmiňovaných proměnných si lze i tentokrát představit, že stejně tak, jako může v některých případech nespokojenost vést k odmítnutí demokracie, může odmítání demokracie způsobovat, že je člověk s demokratickou politikou nespokojen.

Všechny sledované proměnné tedy můžeme ve vztahu k politické nespokojenosti obecně považovat za relevantní, jinak řečeno je u nich diskutován určitý vztah s politickou nespokojeností. Co se přitom z pohledu tohoto článku jeví jako především důležité, je jejich souvislost s různými druhy nespokojenosti, jak byly identifikovány. Za tímto účelem lze využít regresní analýzu, neboť umožňuje sledovat asociace mezi těmito proměnnými a druhy postojů k politice, čímž dokážeme získat hlubší představu o charakteristikách, které se s různými druhy postojů pojí.

Regresní analýza

Vzhledem k tomu, že je závisle proměnná nominální, představuje vhodnou techniku multinomiální logistická regrese. Logistické modely se obecně používají v situacích, kdy jsou vysvětlované proměnné kategorického charakteru. V logistické regresní analýze modelujeme logit, což je logaritmus šance (neboli podílu pravděpodobnosti, že jev nastane a pravděpodobnosti, že nenastane). V případě, kdy je závisle proměnná dichotomická, tedy nabývá pouze dvou hodnot, používáme binární logistickou regresi, pomocí níž jednoduše řečeno stanovujeme, s jakou šancí sledovaný jev nastane. Multinomiální logistická regrese je určena pro situace, jako je tato, kdy pracujeme s více než dvěma kategoriemi, přičemž v podstatě počítá binární modely pro všechny jejich kombinace najednou (Long – Freese 2014). Tím ovšem dochází k navyšování množství možných srovnání, která můžeme prezentovat, což znesnadňuje interpretaci zjištění.

Základní výstup multinomiálního logistického modelu typů postojů zobrazuje tabulka č. 2. Referenční kategorii v tomto případě představuje kategorie spokojenosti, koeficienty v jednotlivých sloupcích tak odpovídají srovnání příslušné kategorie s touto referenční kategorií. Samotné hodnoty koeficientů jsou prezentovány v termínech šancí. Hodnota vyšší než 1 tedy značí, že se šance zvyšují, hodnota nižší než 1 značí, že se snižují (v případě potřeby jsou tyto hodnoty v rámci interpretace převráceny). Interpretaci zjištění je dále možné doplnit o hodnoty změn v predikovaných pravděpodobnostech výsledku, tedy jednotlivých kategorií typů postojů, při změnách vysvětlujících proměnných o stanovené jednotky. Detailnější vysvětlení včetně samotné tabulky s nimi je k dispozici v příloze.

Z tabulky jsou na první pohled patrné statisticky významné hodnoty u téměř všech sledovaných proměnných v posledním sloupci porovnávacím rozčarování s referenční kategorií spokojenosti, což poukazuje na to, že se daný postoj od spokojeného zřejmě odlišuje v nejvíc ohledech, což asi není překvapením. Ženy mají 2,5krát větší šanci být rozčarované ve srovnání s pocitem spokojenosti a šance být rozčarovaný oproti spokojenému je větší rovněž s poklesem věku, vzdělání i úrovně politických znalostí. Hodnota nižší než 1 je dále znatelná u vnímané životní úrovně a hodnocení ekonomické situace, ochoty účastnit se parlamentních voleb a podpory demokracie, což znamená, že se v případě nárůstu všech těchto faktorů šance být rozčarovaný v porovnání se spokojeným snižuje. Šance být rozčarovaný je dále větší s vyšší mírou souhlasu s tvrzeními, že politický kompromis znamená zpronevěření vlastním zásadám a že by o nejdůležitějších otázkách měli rozhodovat lidé. V obou případech se s posunem o jednotku na stupnici zachycující souhlas s danými tvrzeními šance být rozčarovaný oproti spokojenému zvýší zhruba dvakrát.

Tabulka č. 2: Výsledek multinomiálního modelu (referenční kategorie – spokojený)

	Nedůvěřivý		Apatický		Odcizený		Rozčarovaný	
	OR	95% CI	OR	95% CI	OR	95% CI	OR	95% CI
Pohlaví (ref. muž)	1,01	[0,65 1,55]	1,81	[1,21 2,71]	1,66	[0,90 3,08]	2,48	[1,56 3,93]
Věk	1,00	[0,99 1,01]	0,98	[0,97 1,00]	1,01	[0,99 1,02]	0,98	[0,97 0,99]
Vzdělání	1,05	[0,91 1,21]	0,82	[0,72 0,94]	0,85	[0,67 1,06]	0,74	[0,63 0,88]
Velikost obce	1,02	[0,92 1,13]	1,07	[0,97 1,17]	0,96	[0,83 1,11]	1,02	[0,91 1,13]
Politické znalosti	1,06	[0,97 1,16]	0,92	[0,85 1,00]	1,04	[0,91 1,20]	0,88	[0,80 0,97]
Vnímaná živ. úroveň	0,62	[0,45 0,85]	0,75	[0,55 1,01]	0,67	[0,45 1,01]	0,58	[0,42 0,80]
Hodnocení ekonomiky	0,62	[0,45 0,85]	1,02	[0,75 1,39]	0,22	[0,15 0,34]	0,45	[0,32 0,62]
Kompromis - zpronevěření	1,44	[1,15 1,80]	1,32	[1,07 1,63]	3,55	[2,54 4,95]	2,06	[1,61 2,63]
Rozhodovat lidé	1,49	[1,22 1,82]	1,13	[0,93 1,36]	2,38	[1,75 3,24]	1,60	[1,28 1,99]
Podpora demokracie	0,48	[0,37 0,63]	0,94	[0,72 1,23]	0,31	[0,22 0,44]	0,59	[0,45 0,79]
Ochota volit (ref. ne)	0,68	[0,39 1,19]	0,36	[0,21 0,60]	0,22	[0,11 0,45]	0,18	[0,10 0,30]
Demonstrace (ref. ne)	0,89	[0,52 1,53]	0,23	[0,12 0,42]	0,33	[0,14 0,79]	0,09	[0,04 0,20]

Pozn.: OR (odds ratio) – poměr šancí, 95 % CI – 95 % interval spolehlivosti. Tučné písmo značí statistickou významnost na hladině 0,05. Počet případů: 1023, Pseudo R² (Nagelkerkovo): 0,541.

Co se týče socioekonomických charakteristik, podobné výsledky jako v předchozím případě lze pozorovat i u kategorie apatického postoje. V porovnání se spokojenými jsou apatické rovněž spíše ženy, mladší lidé a lidé méně vzdělání. Vzhledem k tomu, že se oba tyto postoje shodně vyznačují nízkou úrovní zájmu o politiku a vnitřní politické efektivity, negativní asociaci mezi nimi a vzdělaností asi bylo možné očekávat. Co se ovšem může zdát poměrně problematické, avšak v kontextu (nejen) české společnosti zřejmě rovněž nijak překvapivé (Linek et al. 2017), je negativní asociace mezi těmito typy postojů a věkem, která patrně nasvědčuje tomu, že mohou být v české společnosti mladší lidé obecně vůči politice spíše lhostejní. V českém kontextu je přitom dlouhodobě poukazováno na nižší závazek k demokracii mezi staršími občany (Linek 2010). Je však jen těžké se domnívat, že budou mladší lidé do budoucna představovat oporu nového systému, pakliže se ukáže, že nemají zájem se na politice podílet, případně vůbec nevěří, že by to mělo cenu.

Naopak se zdá, že pozitivní asociaci vykazuje deklarovaná úroveň dosaženého vzdělání i množství správně zodpovězených otázek o politice s pocitem nedůvěry. To by mohlo svědčit ve prospěch předpokladu, že se jedná o postoj odrážející určitou uvědomělou kritičnost vzdělanějších občanů. Hodnoty v tabulce prezentované v textu nicméně nenasvědčují tomu, že by se v tomto ohledu nedůvěřivý postoj výrazněji odlišoval od referenční kategorie spokojeného. Kde na určité rozdíly usuzovat lze, je však v pohledu na vlastní životní

úroveň a ekonomickou situaci státu. Čím lépe jedinec pohlíží na obojí, tím je jeho šance být nedůvěřivý v porovnání se spokojeným nižší. Zdá se tedy, že oproti spokojenému může nedůvěřivý postoj odrážet horší pohled na ekonomickou situaci státu i vlastní životní úroveň. Hodnocení ekonomické situace státu se ukazuje být charakteristikou poměrně silně spjatou rovněž s kategorií zachycující odcizený postoj. S posunem o jeden bod na stupnici měřící pohled na ekonomiku státu směrem k horšímu hodnocení se šance být odcizený v porovnání se spokojeným zvyšuje 4,5krát.

Důležitým zjištěním je, že co se týče prvního ukazatele populistických tendencí, a sice míry souhlasu s tvrzením, že kompromis v politice znamená zpronevěření vlastním zásadám, je z tabulky ve všech případech znatelná hodnota vyšší než 1 značící větší šanci. Jinak to znamená, že se všechny ostatní typy postojů v porovnání se spokojeným zřejmě mohou vyznačovat větší tendencí sdílet populistické myšlenky. Obdobný výsledek navíc demonstrují i hodnoty u druhého ukazatele souhlasu s tvrzením, že by o nejdůležitějších otázkách měli rozhodovat lidé. Jediným postojem, u kterého to v daném případě platit nemusí, je postoj apatický, což je patrně vysvětlitelné právě charakterem daného typu postoje kombinujícím podprůměrné úrovně zájmu a vnitřní kompetence vůči politice s nadprůměrnou důvěrou institucím. Podobně je v porovnání se spokojeným nižší šance zaujímat některý z pocitů s výjimkou apatického se silnější podporou demokracie. Negativní asociace mezi podporou demokracie a nedůvěřivým postojem zřejmě může poukazovat na určité limity ve snaze zaměnit skupinu nedůvěřivých za kritické „nespokojené demokraty“.

Pokud se nakonec zaměříme na poslední dvě proměnné vztahující se k politické aktivitě, a sice proměnné, které sledují ochotu účastnit se parlamentních voleb a účast na nějaké legální demonstraci v posledním roce, můžeme pozorovat pozitivní asociaci jak se spokojeným, tak s nedůvěřivým postojem. V porovnání se spokojeným jsou sice hodnoty nižší než 1 indikující menší šanci spojenou s větší ochotou participovat patrně u všech kategorií včetně nedůvěřivého postoje, avšak v tomto jediném případě není ani jeden z koeficientů statisticky významný. Naopak po otočení kategorií můžeme říct, že ti, kteří by se neúčastnili parlamentních voleb, mají v porovnání s pocitem spokojenosti zhruba třikrát vyšší šanci být apatičtí, pětkrát vyšší šanci být odcizení a šestkrát vyšší šanci být rozčarování. Ti, kteří se v posledním roce neúčastnili žádné legální demonstrace, pak mají čtyřikrát vyšší šanci být apatičtí, třikrát vyšší šanci být odcizení a konečně jedenáctkrát vyšší šanci být rozčarování ve srovnání se spokojeností. Zjištění negativní asociace mezi proměnnými vztahujícími se k politické participaci s většinou druhů nespokojenosti je přitom poměrně zásadní, neboť naznačuje, že ne všichni nespokojení lidé v české společnosti mohou být ochotní se na politice podílet, což je důležité vzít v potaz zejména

tehdy, kdy hledáme lék na skepsi občanů vůči politice v rozšiřování jejich možností participace na ní.

Závěr

V kontextu aktuálního vývoje, který bývá interpretován jako demokratická dekonsolidace či úpadek demokracie, nabývá téma společenských postojů k politice na důležitosti. Rozsáhlá společenská skepse stále častěji figuruje v nejrůznějších debatách týkajících se současného stavu demokratických systémů. Pokud chceme hodnotit rozšiřování podobných postojů z demokratického hlediska či posuzovat možné dopady zavádění některých navrhovaných řešení, představuje snaha o jejich pochopení klíčový první krok.

Důkladně prozkoumat postoje občanů však není snadné. Jedná se o mimořádně komplexní problematiku, jednotlivé koncepty nejsou v literatuře jasně definovány a limitována je rovněž naše schopnost postoje měřit. Vztahy mezi proměnnými jsou složité, mnohdy reciproční a podmíněné. Ukazuje se, že závěry celé řady studií, které v rostoucí nespokojenosti shledávaly potenciál pro vylepšení fungování demokracií, mohou být zjednodušující a že mnohdy rostoucí nespokojenost naopak může demokracie spíše podkopávat (Stoker 2017). V této souvislosti začalo být poukazováno na to, že je nezbytné pojímat nespokojenost jako vícedimenzionálního koncept s tím, že právě odlišení různých druhů nespokojenosti lišící se zjištění různých studií na dané téma vysvětlí (Webb 2013; Christensen 2015, 2016).

Tento článek proto na úvahy navazuje snahou o poskytnutí hlubšího vhledu do povahy politické nespokojenosti na příkladu České republiky, jakožto jedné ze zemí v prostoru postkomunistické Evropy, v nichž obecně hlubší pozornost postojům občanů zatím věnována nebyla. Nalezení odlišných typů postojů, které se v české společnosti vyskytují, bylo smyslem první části článku. Za tímto účelem byla provedena shluková analýza, pomocí níž se podařilo identifikovat pět skupin odpovídajících různým postojovým profilům. Na základě prozkoumání kombinací hodnot byly skupiny označeny jako spokojení, nedůvěřiví, apatičtí, odcizení a rozčarování.

Následná analýza charakteristik pojících se s těmito typy postojů poukázala na některé zajímavé souvislosti. Jako potenciálně nejméně problematický se z výsledku modelu ukázal být pocit spokojenosti, všechny ostatní kategorie postojů se od něj v různých ohledech odlišují, přičemž se většinou jedná o rozdíly negativního významu. Ač se toto tvrzení samo může zdát triviální, bylo možné se domnívat, že tomu tak být nemusí. Například nedůvěřivý postoj se vyznačuje kombinací orientací, která by přibližně mohla odpovídat představě o „kritických občanech“, jejichž přínos byl v literatuře vyzdvihován (Norris 1999; Dalton 2004). Jedná se totiž o postoj charakteristický nadprůměrným zájmem o politiku a pocitem vnitřní i vnější efektivity vůči ní, ale podprůměrný

s ohledem na důvěru v politické instituce a spokojenost s fungováním demokracie. Přestože by takové představě odpovídala zjištěná pozitivní asociace se vzděláním a politickými znalostmi, na vrub může jít zjištění pozitivního vztahu s proměnnými zachycujícími populistické tendence, a naopak negativní souvislost s podporou demokracie. Výsledky však také poukázaly na to, že co se týče participace na politice, ať už ve smyslu deklarované ochoty účastnit se voleb nebo podle toho, zda jedinec uvedl, že se v loňském roce účastnil demonstrace, spokojený a nedůvěřivý postoj se od sebe patrně zase až tolik neliší, na rozdíl od porovnání kategorie spokojenosti se všemi ostatními typy postojů. Závěry se tak v tomto případě zdají být spíše smíšené.

Další typ postoje, který byl sledován, se v porovnání s nedůvěřivým vyznačuje takřka obrácenou kombinací hodnot, tedy pocity vnitřního nezájmu a nekompetence vůči politice, které jsou však v tomto případě doplněny nadprůměrnou důvěrou v politické instituce a spokojeností s fungováním demokracie. Analýza prokázala, že šance být apatický ve srovnání se spokojeným je vyšší u žen a vyšší je rovněž s poklesem věku a úrovně dosaženého vzdělání. Nepřekvapivě se negativní asociace v tomto případě prokázala i s proměnnými měřícími politickou participaci. Přestože text poukázal na jistou problematičnost spočívající v možné náchylnosti apatických občanů vůči populismu, první známky z dat tuto obavu v české společnosti plně nepotvrzují. Při formulování podobného hodnocení je však potřeba neopomenout určité limity měření. V daném šetření totiž byly pokládány pouze dvě otázky, které lze teoreticky považovat za ukazatele populistických tendencí jedinců. Přestože navíc v obou případech predikovaná pravděpodobnost být apatický s vyšší mírou souhlasu spíše klesá, v porovnání se spokojeným je šance být apatický s rostoucím souhlasem minimálně v prvním případě stále vyšší.

Naopak se čtvrtým typem postoje, který byl pro své silně záporné hodnoty doplněné nadprůměrnou hodnotou v oblasti přesvědčení o vlastní schopnosti podílet se na politice označen jako postoj odcizený, se socioekonomické charakteristiky patrně zase až tolik nepojí. Určitý nárůst pravděpodobnosti zaujímat tento postoj může být spojen pouze s růstem věku. Dál se ukázalo, že je s tímto typem postoje asociováno zejména horší hodnocení ekonomické situace státu, nižší podpora demokracie a silnější populistické tendence. Hodnoty koeficientů jsou v tomto případě vůbec nejvyšší. Celkově se tak lze domnívat, že se v tomto případě patrně jedná o postoj odrážející určitou frustraci z vnímaného špatného řízení státu i ekonomiky, který se rovněž pojí s větší tendencí odmítat demokracii a silnější podporou problematických návrhů, jako například toho, že by o nejdůležitějších otázkách měli rozhodovat lidé.

Nakonec poslední kategorie zachycuje pocit rozčarování, který se vyznačuje negativními hodnotami ve všech sledovaných dimenzích. Predikovaná pravděpodobnost být rozčarovaný je u mužů nižší a nižší je i s růstem věku, vzdělání a

množstvím znalostí o politice. Klesá rovněž s lepším pohledem na vlastní životní úroveň i ekonomickou situaci státu, naopak s přesvědčením, že je kompromis zpronevření vlastním zásadám, roste. Negativní asociace byla pozorována taky s ohledem na ochotu účastnit se voleb a u těch, kteří se v posledním roce účastnili nějaké legální demonstrace v porovnání s těmi, kteří se žádné neúčastnili.

Celkově tak zjištění z analýzy poukazují na to, že mohou být různé faktory asociovány s odlišnými typy postojů občanů k politice, což je potřeba zohlednit rovněž tehdy, chceme-li se zabývat možnými implikacemi podobných postojů pro demokratický systém. Často bývá řešení rozsáhlé skepse občanů spatřováno v rozšíření jejich možností podílet se na politice, avšak výsledky analýzy politické nespokojenosti minimálně v české společnosti naznačují, že to tak jednoduché být nemusí. V porovnání se spokojeností totiž byla zaznamenána negativní souvislost ochoty jít volit a účasti na demonstraci s téměř všemi ostatními identifikovanými typy postojů. Jediným typem postoje, který se v tomto ohledu od spokojeného zřejmě zásadněji neliší, je nedůvěřivý postoj, u něhož však byla zároveň zjištěna negativní asociace s podporou demokracie a možná silnější tendence souhlasit s tím, že je kompromis v politice zpronevření vlastním zásadám a že by o nejdůležitějších otázkách měli rozhodovat lidé. Podobný vztah se navíc prokázal i u ostatních typů postojů. V tomto smyslu se česká společnost stále může jevit jako nevyzrálá, neboť se v ní nepodařilo nalézt takový typ kritického postoje, který by se v žádném ohledu neukázal jako problematický. Podobný závěr by nás tak přinejmenším měl nabádat k jisté opatrnosti a zároveň snaze o další prohlubování chápání postojů občanů k politice.

Kateřina Zymová vystudovala obor politologie na Katedře politologie a evropských studií Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, kde v současné době pokračuje v doktorském studiu. Ve svém výzkumu se zabývá především postoji veřejnosti k politice.

LITERATURA

- ÁGH, A., 2016: The Decline of Democracy in East-Central Europe. Problems of Post-Communism 63(5-6): 277-287. <https://doi.org/10.1080/10758216.2015.1113383>
- ALLEN, T. J., 2017: Exit to the Right? Comparing Far Right Voters and Abstainers in Western Europe. Electoral Studies 50: 103-115. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2017.09.012>
- BALCH, G. I., 1974: Multiple Indicators in Survey Research: The Concept "Sense of Political Efficacy". Political Methodology 1(2): 1-43.
- CAIN, B. E. – DALTON, R. J. – SCARROW, S. E. (eds.), 2003: Democracy Transformed? Expanding Political Opportunities in Advanced industrial democracies. New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/0199264996.001.0001>

- CATTERBERG, G. – MORENO, A., 2005: The Individual Bases of Political Trust: Trends in New and Established Democracies. *International Journal of Public Opinion Research* 18(1): 31-48. <https://doi.org/10.1093/ijpor/edh081>
- CRAIG, S. C. – NIEMI, R. G. – SILVER, G. E., 1990: Political Efficacy and Trust: A Report on the NES Pilot Study Items. *Political Behavior* 12(3): 289-314. <https://doi.org/10.1007/BF00992337>
- DALTON, R. J., 2000: Citizen Attitudes and Political Behavior. *Comparative Political Studies* 33(6-7): 912-940. <https://doi.org/10.1177/001041400003300609>
- DALTON, R. J., 2004: Democratic Challenges, Democratic Choices. *The Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies*. New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199268436.003.0003>
- DALTON, R. J. – WELZEL, CH. (eds.), 2014: *The Civic Culture Transformed. From Allegiant to Assertive Citizens*. New York: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139600002>
- DOORENSPLEET, R., 2012: Critical Citizens, Democratic Support and Satisfaction in African Democracies. *International Political Science Review* 33(3): 279-300. <https://doi.org/10.1177/0192512111431906>
- EASTON, D., 1975: A Re-Assessment of the Concept of Political Support. *British Journal of Political Science* 5(4): 435-457. <https://doi.org/10.1017/S0007123400008309>
- EVERITT, B. S. – LANDAU, S. – LEESE, M. – STAHL, D., 2011: *Cluster Analysis*. 5th Edition. Wiley. <https://doi.org/10.1002/9780470977811>
- FOA, R. S. – MOUNK, Y., 2016: The Danger of Deconsolidation. *The Democratic Disconnect*. *Journal of Democracy* 27(3): 5-17. <https://doi.org/10.1353/jod.2016.0049>
- GEISSEL, B., 2008: Reflections and Findings on the Critical Citizen: Civic Education – What for? *European Journal of Political Research* 47: 34-63.
- GEURKINK, B. – ZASLOVE, A. – SLUITER, R. – JACOBS, K., 2020: Populist Attitudes, Political Trust, and External Political Efficacy: Old Wine in New Bottles? *Political Studies* 68(1): 247-267. <https://doi.org/10.1177/0032321719842768>
- GRESKOVITS, B., 2015: The Hollowing and Backsliding of Democracy in East Central Europe. *Global Policy* 6: 28-37. <https://doi.org/10.1111/1758-5899.12225>
- GUASTI, P. – MANSFELDOVÁ, Z. (eds.), 2018: *Democracy Under Stress. Changing Perspectives on Democracy, Governance and their Measurement*. Prague: Institute of sociology of the Czech Academy of Sciences.
- HIBBING, J. – THEISS-MORSE, E., 2002: *Stealth Democracy. Americans Beliefs about How Government Should Work*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511613722>
- CHRISTENSEN, H. S., 2015: Power Sharing and Political Dissatisfaction: A Multilevel Analysis of the Link Between Power-Sharing Institutions and Kinds of Political Dissatisfaction in 24 European Democracies. *European Politics and Society* 16(2): 280-300. <https://doi.org/10.1080/23745118.2015.1013311>
- CHRISTENSEN, H. S., 2016: All the Same? Examining the link between Three Kinds of Political Dissatisfaction and Protest. *Comparative European Politics* 14(6): 781-801. <https://doi.org/10.1057/cep.2014.52>

- INGLEHART, R., 1971: The Silent Revolution in Europe: Intergenerational Change in Post-Industrial Societies. *The American Political Science Review* 65(4): 991-1017. <https://doi.org/10.2307/1953494>
- INGLEHART, R., 1977: *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press.
- KLINGEMANN, H. D., 1999: Mapping Political Support in the 1990s: A Global Analysis. In: Norris, P. (ed.): *Critical Citizens. Global Support for Democratic Governance*. New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/0198295685.003.0002>
- LINEK, L., 2010: Zrazení snu? Struktura a dynamika postojů k politickému režimu a jeho institucím a jejich důsledky. Praha: Sociologické nakladatelství.
- LINEK, L. – ČISAŘ, O. – PETRÚŠEK, I. – VRÁBLÍKOVÁ, K., 2017: *Občanství a politická participace v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- LONG, J. S. – FREESE, J., 2014: *Regression Models for Categorical Dependent Variables Using Stata*. 3rd edition. Texas: Stata Press.
- MAIR, P., 2013: *Ruling the Void. The Hollowing-Out of Western Democracy*. London: Verso.
- MOUNK, Y., 2018: *The People vs. Democracy. Why our Freedom is in Danger and how to Save it*. Cambridge: Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674984776>
- NORRIS, P. (ed.), 1999: *Critical Citizens. Global Support for Democratic Governance*. New York: Oxford University Press.
- NORRIS, P., 2011: *Democratic Deficit: Critical Citizens Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.
- NORRIS, P. – INGLEHART, R., 2019: *Cultural Backlash. Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108595841>
- NORUŠIS, M. J. 2012: *IBM SPSS Statistics 19 Statistical Procedures Companion*. New Jersey: Prentice Hall.
- STOKER, G., 2006: Explaining Political Disenchantment: Finding Pathways to Democratic Renewal. *The Political Quarterly* 77(2): 184-194. <https://doi.org/10.1111/j.1467-923X.2006.00761.x>
- STOKER, G., 2017: *Why Politics Matters. Making Democracy Work*. 2nd Edition. London: Palgrave. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-60896-3>
- TORCAL, M. – MONTERO, J. R. (eds.), 2006: *Political Disaffection in Contemporary Democracies. Social Capital, Institutions, and Politics*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203086186>
- WEBB, P., 2013: Who is Willing to Participate? Dissatisfied Democrats, Stealth Democrats and Populists in the United Kingdom. *European Journal of Political Research* 52: 747-772. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12021>
- ZITTEL, T. – FUCHS, D. (eds.), 2007: *Participatory Democracy and Political Participation. Can Participatory Engineering Bring Citizens Back in?* New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203969311>

Příloha

Operacionalizace proměnných (regresní model)

Pohlaví je kódováno tak, že 0 je muž a 1 je žena, muži tak představují referenční kategorii. Proměnná *věku* je vypočtena z roku narození respondenta. *Vzdělání* je ordinální proměnná s osmi kategoriemi s tím, že vyšší hodnota značí vyšší stupeň dosaženého vzdělání. Ordinální proměnnou je rovněž *velikostní skupina obce*, které taktéž nabývá osmi hodnot a jsou jimi kategorie určující velikost obcí podle počtu obyvatel od nejmenších po největší. Úroveň *politických znalostí* je určována na základě sady deseti otázek ověřujících znalost základních informací ohledně domácí či evropské politiky. Respondenti měli konkrétně určit, zda jsou poslanci do PS voleni poměrným, či většinovým systémem, uvést jméno hejtmana kraje a říct, zda je předseda EK volen občany, dále měli rozhodnout o pravdivosti tvrzení, že ČR formálně vznikla v roce 1989; nově sestavená vláda potřebuje důvěru PS a senátu; EU má 25 členů; členové krajských zastupitelstev jsou vybíráni na základě voleb do krajských zastupitelstev; Kanada je stálým členem RB OSN a že Norsko není členem EU. Index politických znalostí je sestaven jako součet správných odpovědí na tyto otázky. *Hodnocení vlastní životní úrovně a ekonomické situace státu* respondenti určovali na pětibodových stupnicích od „velmi špatná“ po „velmi dobrá“. *Ochota účastnit se voleb* byla měřena pomocí otázky, u níž respondenti uváděli, zda by se zúčastnili voleb do poslanecké sněmovny, *účast na demonstraci* byla měřena skrze otázku, zda se v posledním roce zúčastnili nějaké legální veřejné demonstrace. V prvním případě měli respondenti svou ochotu volit vyjádřit na čtyřbodové škále od rozhodného nesouhlasu po rozhodný souhlas, přičemž odpovědi „rozhodně nesouhlasím“ a „spíše nesouhlasím“ byly sloučeny do jedné kategorie neochoty volit a odpovědi „spíše souhlasím“ a „rozhodně souhlasím“ do kategorie ochoty volit. Ve druhém případě následně respondenti upřesňovali, zda se demonstrace zúčastnili pouze v záležitostech týkajících se obce, pouze v širších záležitostech, v obou případech, či vůbec. Z důvodu nízkého počtu respondentů v některých kategoriích jsou tři kladné možnosti sloučeny do jedné určující účast na demonstraci, referenční kategorii v modelu představuje neúčast. Populistické tendence jsou měřeny skrze dvě následující tvrzení: „*Politický kompromis je jen zpronevěření se vlastním zásadám*“ a „*O nejdůležitějších otázkách by měli rozhodovat lidé*“. Míru souhlasu s nimi respondenti vyjadřovali na pětibodových stupnicích. Přestože se teoreticky lze domnívat, že se jedná o indikátory určitých populistických tendencí (Geurkink et al 2020), korelace mezi nimi není příliš silná (hodnota Spearmanova koeficientu je 0,186). Nakonec *podpora demokracie* byla měřena pomocí otázky, v níž měli respondenti na pětibodové stupnici určit, nakolik souhlasí s tím, že je demokracie nejlepší způsob vlády pro jejich zemi.

Tabulka: **Popisná statistika proměnných** (regresní model)

Proměnné	Průměr	Směrodatná odchylka	Minimum	Maximum
Pohlaví	0,503	0,500	0	1
Věk	47,513	17,174	15	91
Vzdělání	3,895	1,508	1	8
Velikost obce	4,726	2,176	1	8
Politické znalosti	4,523	2,605	0	10
Vnímaná životní úroveň	3,503	0,826	1	5
Hodnocení ekonomické situace	3,420	0,842	1	5
Kompromis je zpronevěření	3,254	1,013	1	5
Rozhodovat by měli lidé	3,294	1,093	1	5
Podpora demokracie	3,908	0,944	1	5
Ochota účastnit se voleb	0,589	0,492	0	1
Účast na demonstraci	0,134	0,341	0	1

Doplnění modelu – změny v predikovaných pravděpodobnostech

Interpretovat výsledky logistického modelu je možné rovněž za využití predikovaných pravděpodobností. Vzhledem k tomu, že lze spočítat predikované pravděpodobnosti pro všechny kategorie závisle proměnné, nám tento způsob umožňuje lépe zhodnotit celkové působení nezávisle proměnných (Long – Freese 2014). Následující tabulka proto zobrazuje změny v predikované pravděpodobnosti kategorií postojů při změně nezávisle proměnných o jednotku, v níž byly měřeny. Ostatní proměnné jsou tak, jak byly pozorovány, jedná se tedy o průměrné změny v predikované pravděpodobnosti výsledku.

Tabulka: **Změny v predikovaných pravděpodobnostech**

	Spokojený		Nedůvěřivý		Apatický		Odcizený		Rozčarovaný	
	Změna	p	Změna	p	Změna	p	Změna	p	Změna	p
Pohlaví (muž vs. žena)	-0,054	0,014	-0,066	0,005	0,040	0,126	-0,002	0,878	0,083	0,001
Věk	0,014	0,050	0,012	0,112	-0,017	0,022	0,012	0,019	-0,020	0,004
Vzdělání	0,015	0,042	0,030	0,000	-0,016	0,082	-0,001	0,918	-0,028	0,002
Velikost obce	-0,004	0,367	0,000	0,985	0,009	0,130	-0,004	0,269	-0,001	0,865
Politické znalosti	0,004	0,336	0,015	0,003	-0,009	0,098	0,006	0,082	-0,018	0,001
Vnímaná živ. úroveň	0,052	0,006	-0,027	0,062	0,007	0,730	0,003	0,767	-0,034	0,019
Hodnocení ekonomiky	0,039	0,035	-0,019	0,186	0,089	0,000	-0,046	0,000	-0,063	0,000
Kompromis - zpronevěření	-0,047	0,000	-0,014	0,173	-0,029	0,016	0,056	0,000	0,034	0,013
Rozhodovat lidé	-0,035	0,000	0,015	0,169	-0,035	0,002	0,035	0,000	0,019	0,137
Podpora demokracie	0,048	0,003	-0,054	0,000	0,062	0,001	-0,036	0,000	-0,02	0,125
Ochota volit (ne vs. ano)	0,113	0,000	0,089	0,001	-0,029	0,348	-0,025	0,155	-0,148	0,000
Demonstrace (ne vs. ano)	0,143	0,000	0,157	0,000	-0,116	0,001	0,005	0,810	-0,190	0,000